

AQLI ZAIF O'QUVCHILARNING NUTQIY FAOLIYATINI KO'RGAZMALI VOSITALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Qodirova Ra`no

*Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy Universiteti Pedagogika-psixologiya va inklyuziv
ta'lim fakulteti Logopediya yo'nalishi 4- bosqich talabasi Tel: 901881678*

Annotatsiya: Mazkur maqolada Aqli zaif o'quvchilarning nutqiy faoliyatini ko'rgazmali vositalar asosida rivojlantirish hozirgi kundagi maxsus pedagogika va logopediya sohasining eng dolzarbligi va Aqli zaifligi bo'lgan bolalarda nutq faqat so'z boyligi yoki tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish bilangina cheklanib qolmay, balki fikrni aniq, izchil va mazmunli ifodalashga doir qiyinchiliklarni ham o'z ichiga olishi xaqida fikr yuritiladi.

Tayanch so'zlar: pedagogik, psixologik va logopedik muolaja sensor o'yinlar, musiqa va ritmika, art-terapiya elementlari, interaktiv metodik platformalar, vizual qo'llanmalar, piktogrammalar va video darslar.

Aqliy zaifligi bo'lgan bolalarning bog'langan nutqini rivojlantirish masalasi hozirgi kunda maxsus pedagogika va logopediya sohasining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki bog'langan nutq nafaqat insonning atrof-muhit bilan muloqotida, balki uning shaxsiy rivojlanishida ham muhim o'rin tutadi.

Aqliy zaifligi bo'lgan bolalarda nutq faqat so'z boyligi yoki tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish bilangina cheklanib qolmay, balki fikrni aniq, izchil va mazmunli ifodalashga doir qiyinchiliklarni ham o'z ichiga oladi. Ushbu jarayon ularning kundalik hayotidagi ijtimoiy muloqot, o'quv faoliyati va shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta'sir o'tkazadi. Ta'kidlash lozimki, aqli zaiflik darajasi har bir bolaning individual xususiyatlariga hamda tashxisning aniqligiga bog'liq bo'lib, bog'langan nutqni rivojlantirish texnologiyalari ham shu omillarni inobatga olishni talab qiladi.

Aqli zaif bolalarda bog'langan nutqning shakllanishi murakkab jarayon bo'lib, bir tomondan, u bolaning umumiy rivojlanish ko'rsatkichlariga, ikkinchi tomondan esa ta'lim-tarbiyaning muayyan shart-sharoitlariga bog'liqdir. Psixologik-pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu kategoriyadagi bolalar son jihatdan ham ortib bormoqda, bu esa ularning jamiyatga integratsiyalashuvida yanada chuqurroq yondashuvlarni taqozo etadi. Maxsus ta'lim muassasalari, ayniqsa, ixtisoslashgan maktablar va markazlarda qo'llanilayotgan metodlar bolalarning nutqiy rivojlanishi uchun ma'lum darajada yordam beradi, ammo har bir bolaning individual ehtiyojlari, rivojlanish tezligi, neuropsixologik o'ziga xosliklari, oilaviy muhit va motivatsiya omillari ham hisobga olinishi zarur. Shu sababli, bog'langan nutqni rivojlantirishda individual yondashuv tamoyilini qo'llash, diagnostik baholash natijalariga tayanish va doimiy tahlil qilib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

- Bog'langan nutq deganda, insonning ikki yoki undan ortiq so'zlarni izchil, semantik jihatdan o'zaro bog'langan holda ifodalash qobiliyati tushuniladi. Bunday ko'nikma, avvalo, bolaning dunyoni idrok qilish, voqealarni ketma-ketlikda tushunish, sabab-oqibatni anglash kabi kognitiv jarayonlari bilan chambarchas bog'liqdir. Aqliy zaif bolalarda bu jarayon sekinroq kechadi yoki bir qator xatoliklar, noaniqliklar bilan namoyon bo'ladi. Masalan, ular gap tuzishning grammatik strukturasini e'tiborga olmasligi, so'zlar ketma-ketligini buzib yuborishi, mazmuniy izchillikni ta'minlay olmasligi mumkin. Natijada, bog'langan nutqning buzilishi faqat lingvistik masala emas, balki bolaning atrofdagilar bilan samarali muloqot qila olmasligiga, shaxsiy intellektual va ijtimoiy taraqqiyoti orqada qolishiga sabab bo'ladi.

- Bugungi kunda aqli zaif bolalarda nutqning aynan bog'langan shaklini rivojlantirishda turli usullar va texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Ular orasida logopedik mashg'ulotlar, sensor o'yinlar, musiqa va ritmika, art-terapiya elementlari, interaktiv metodik platformalar, vizual qo'llanmalar, piktogrammalar va video darslar alohida o'rin tutadi. Biroq ushbu usullarning samaradorligini ta'minlash uchun ularni bolalarning yosh xususiyatlari, aqliy imkoniyatlari va qiziqishlariga moslashtirish talab etiladi. Shu boisdan, qaysi metodik yondashuvdan qanday sharoitda va qanday maqsadlarda foydalanish masalasiga jiddiy e'tibor qaratiladi. Ba'zan, aqliy zaif bolalar bilan ish olib borayotgan mutaxassislar noto'g'ri yoki samarasiz usullarni tanlab, bolalarning motivatsiyasini susaytirishi, ortiqcha stress yoki charchoq keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun ham bog'langan nutqni rivojlantirish jarayonida ko'p va juda puxta rejalashtirilgan mashg'ulotlar o'rniga, boshidan boshlab bosqichma-bosqich yondashuv, materialni takrorlash, jadallashtirish va aqliy yuklamani individual me'yorda taqsimlash muhim sanaladi.

- Umuman, aqliy zaif bolalarda bog'langan nutqni rivojlantirish pedagogik, psixologik va logopedik muolajalarning uyg'unlashgan majmuasidan iborat bo'lishi lozim. Har bir mutaxassis - logoped, defektolog, psixolog yoki o'qituvchi - o'zining kasbiy yondashuvini birlashtirib, yakuniy maqsadni ko'zlab ishlagandagina bolaning umumiy rivojlanishi, jumladan, bog'langan nutqning yuksalishi yuz beradi. Avvalo, ish jarayonida aqli zaif bolalarning nutqiy rivojlanish darajasini aniqlash uchun rasmiy va norasmiy diagnostika usullari qo'llanildi. Rasmiy usullar doirasida defektologik baholash testlari, logopedik karta, mavzuga oid psixologik testlar va suhbatlar o'tkazildi. Norasmiy usullar esa bolalarning kundalik faoliyati davomida, masalan, nonushta paytida, o'yinlar davomida, sinf mashg'ulotlarida erkin nutqiy ifodalarini kuzatish, suhbatini yozib olish, turli didaktik materiallar bilan ishlash jarayonida qayd etishdan iborat bo'ldi.

- O'yinlardan tashqari, rasmlar asosida hikoya tuzish vazifasi ham o'z samarasini berdi. Mashg'ulotlardan oldin bolalar shunchaki rasmda nima chizilganini qisqa so'zlar bilan ifodalashga urinishi mumkin edi. Keyin esa metodik dastur natijasida ular rasmni tasvirlar, hodisalar ketma-ketligini izchil ko'rsatib berish, hatto bu rasm ortidagi voqealarni to'qish darajasida ijodkorlik namoyish qilishga o'tishdi. Yoki "Bugun ob-havo qanday?" kabi oddiy savollar jadvalini qo'llash ham mashg'ulotdagi bolalarning aniq va

izchil javob berishga o'rganishlariga katta yordam berdi. Shunday savol -javob jarayonida bola avval bir so'z bilan cheklanmasdan, ixtiyoriy ravishda ikki yoki uch so'zdan iborat gap tuzishga intiladi.

- Qayta diagnostik testlarda bolalarning nutqiy salohiyati baland bo'lmaganiga qaramay, dastlabki bosqichga nisbatan ko'rsatkichlar yaxshilanganligi ma'lum bo'ldi. Masalan, "Matnni tugatish" nomli mashqda avvaliga bolalar 1-2 so'z bilan javob berishgan bo'lsa, oradan ma'lum muddat o'tib, ular 3-4 yoki ba'zan 5 so'zli gap tuzishga qodir bo'ldi. Bunda, ayniqsa, qaysi bolada qaysi metod yaxshiroq samara berayotganini izohlab beradigan kuzatuv daftari yuritilishi tadqiqot metodologiyasining to'g'ri tanlanganidan dalolat beradi. Ota-onalar bilan hamkorlik ham ijobiy natijalarni mustahkamlashga katta hissa qo'shdi, chunki bolalar uyda ham takroriy mashg'ulotlar qilishi, har kuni oddiy suhbatlarda yanada ko'proq so'z ishlatishga intilishi, mustaqil ravishda oddiy matnni o'qishga yoki surat bo'yicha hikoya to'qishga harakat qilishi bilan rivojlanish sur'ati tezlashdi.

- Umuman, natijalar shuni ko'rsatadiki, aqliy zaif bolalarda bog'langan nutqni rivojlantirish samaradorligi bir necha omillarga bog'liq bo'lib, buning o'zagida muntazam mashg'ulotlar, individual yondashuv, oilaviy hamkorlik va amaliy interaktiv usullar turadi. Maqolada bayon etilgan eksperimental dastur ular nutqida ijobiy o'zgarishlar berish bilan birga, pedagoglar va ota-onalar uchun metodik tavsiyalar tayyorlashga ham turtki bo'ldi.

- Shu bilan birga, bolalarning bog'langan nutqini rivojlantirishda o'yinlarning o'rni beqiyos ekaniga e'tibor qaratish lozim. O'yin, ayniqsa, rolli o'yinlar bolalarda axborotni qulay qabul qilish, emotsional xotirani mustahkamlash va nutqiy ifodani tabiiy ravishda ilgari surish imkonini yaratadi. Bunday o'yinlarda bola o'ziga yuklangan roldan kelib chiqib gap so'zlashga majbur bo'ladi, natijada, nutqiy faollik oshishi bilan birga, bolada tilning barcha sohalari - leksik, fonetik, grammatik, semantik qirralari - ham rivojlanadi. Bu fikrni tadqiqot tajribasi ham tasdiqlaydi: rolli o'yinlar aqliy zaif bolalarda nutqiy faollikni eng samarali rag'batlantiruvchi usullardan biri ekanligi yana bir bor o'z isbotini topdi.

- Kelajakda aqliy zaif bolalarda nutqni rivojlantirish bo'yicha ishlarni takomillashtirish uchun mavjud tajribalar va xorijiy modellarga murojaat etish zarur. Misol uchun, kognitiv-lingvistik yondashuv, neyropsixologik trening, multi-sensor metodlar ham o'ziga xos ijobiy natijalarga ega ekanligi haqida tadqiqotchilar qayd etib o'tadilar. Lekin bu usullarni joriy etishda hamisha bolalarning individual xususiyatlari va test sinovlari orqali olingan ma'lumotlar inobatga olinishi muhim. Umuman, har qanday metodni birdaniga, ommaviy tarzda kiritish bolaning rivojlanishiga to'siq bo'lishi yoki ortiqcha bosim yaratishi mumkin. Shunday ekan, tadqiqotlar izchil davom etishi, tajribaviy sinovlar kichik guruhlar asosida

- Yana bir e'tiborlisi, bog'langan nutqni rivojlantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ilovalar va raqamli resurslardan foydalanish ham foydali bo'lishi mumkin. Ma'lumki, zamonaviy bolalar, hatto aqliy zaiflik darajasi bo'lsa ham, vizual-

virtual usullarga nisbatan ko'proq qiziqish bildirishi mumkin. Monitor, planshet yoki interaktiv doskada rasmlar, animatsiya, interaktiv topshiriqlarni ko'rish, ovozli ko'rsatmalarni eshitish - bular bolada bir paytning o'zida ko'rgazmali, eshitish, kinestetik idrokni rivojlantiradi. Lekin bunday usullardan mutaxassis nazorati ostida, mo'tadil tarzda foydalanish kerak, aks holda diqqatni jalb qilish o'rniga chalg'itish yoki axborot keragidan ortiq yuklama berish holatlari yuzaga kelishi mumkin. Tadqiqotimizdan kelib chiqadigan xulosa shuki, interaktiv texnologiyalarni qo'llash bolalarning bog'langan nutqini rivojlantirish potentsialiga ega, biroq bu aniq metodik reja asosida amalga oshirilishi lozim.

- Xulosa qilib aytganda, aqliy zaif bolalarda bog'langan nutqni rivojlantirish - ularning ijodiy potentsialini yuzaga chiqarish, ijtimoiy muloqotda faol ishtirok etishi va kelgusida mustaqil hayot kechirishi uchun muhim poydevor hisoblanadi. Tadqiqotimizda olingan natijalar ushbu yo'nalishda turli metodlarni uyg'unlashtirish, jamiyat va oilaning bolaga birdek yordam ko'rsatishi, shuningdek, interaktiv va o'yin usullarini muntazam qo'llash zarurligini yaqqol ko'rsatdi. Kelajakda yanada chuqurroq izlanishlar olib borish, xorijiy ilmiy manbalar bilan tanishish, multifunksional metodikalarni adaptatsiya qilish orqali ushbu sohaga amaliy yangiliklar kiritish imkoniyati mavjud. Shu tarzda, bolalarning bog'langan nutqi rivojlanishida to'sqinlik qilayotgan qiyinchiliklarni yengib o'tish va ularning hayot sifati hamda ijtimoiy integratsiyasini yaxshilash yo'lidagi sa'y-harakatlar bardavom bo'lishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXAT:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining —O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida||gi Farmoni. // Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiёт va yangilanish sari. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriёт-matbaa ijodiy uyi, 2017. – B.70-71.

1. Ayupova M.Y. Logopediya "O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati", T.: 2007.

2. Выготский, Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. Педагогика-Пресс, 1999.

3. Левина, Р. Е. Основы теории и практики логопедии [Текст] / Р. Е. Левина. – М. : Наука, 2008.

4. Nurkeldiyeva D.A, Chicherina Y.E. "Ilk maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni psixologik, pedagogik va logopedik tekshirish" - T.: "Yangi asr avlodi" 2007

5. GOALS AND TASKS OF ORGANIZING INCLUSIVE EDUCATION IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS

SK Shoakhmedova American Journal Of Social Sciences And Humanity Research 3 (10), 60-66

6. NUTQI RIVOJLANMAGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI O'YIN ASOSIDA SO'Z BOYLIGINI SHAKLLANTIRISH BO'YICHA KORREKSION-RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIMNING MAZMUNI, USULLARI VA TASHKIL ETILISHI

S Shoaxmedova, N Arifxanova - Инновационные исследования в науке, 2024

7. CHARACTERISTICS OF THE SPEECH THERAPIST'S ACTIVITY IN THE GENERAL
EDUCATION SCHOOL IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION

SK Shoakhmedova

The American Journal of Social Science and Education Innovations 4 (11), 17-22